

Наталія Сергіївна ХОМЮК,
аспірант Львівського національного університету
імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000,
natali.h.s@inbox.ru

УДК 340.130

СТРУКТУРА СИСТЕМИ ДЖЕРЕЛ ПРАВА УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПИТАННЯ

Здійснюється загальнотеоретична характеристика системи джерел права України, її внутрішньої організації. Встановлюється юридична природа структури джерел права, виявляється її галузевий, ієрархічний та джерельний зрізи, відповідні типи зв'язків у межах як системних утворень, так і підсистем. Формулюється поняття "структура системи джерел права". Аналізується структура системи джерел права України через ієрархічний, джерельний та галузевий зрізи, що дозволяє зробити висновки про сучасний стан внутрішньої будови вітчизняної системи джерел права України, виявити проблемні питання, особливо в контексті формалізації низки положень, необхідних для забезпечення ефективності системи джерел права. Аналізується законодавство України, а також проект Закону України "Про нормативно-правові акти", що дозволяє зробити висновки про необхідність прийняття спеціального Закону "Про систему джерел права України", в якому були б відображені поняття "система джерел права", типові зв'язки між підсистемами, основні параметри її структури. Знайшли відображення важливі для юридичної науки проблеми, розв'язана низка теоретичних та практичних завдань.

Ключові слова: джерело права, система джерел права України, законодавство.

Сучасна система джерел права України формується під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів. І хоча нині вона не є стійкою та досконалою (містить велику кількість нормативно-правових актів, які часто недостатньо впорядковані), з'являються нові джерела права, щодо яких не визначені основні типи зв'язків у системі, спостерігається нормативно-правова інфляція тощо. Ці проблеми породжують потребу в науковому аналізі і, насамперед, структури системи джерел права України, а також у формулюванні висновків, які мали б практичну значущість для правотворчості.

У зарубіжній та вітчизняній юридичній літературі питанням джерел права присвячується достатня увага. На жаль, малодослідженими залишаються і дотепер проблеми функціонування та структурування системи джерел права. Деякі їх аспекти висвітлювалися у працях Ж.-Л. Бержеля, Л. А. Луць, М. М. Марченка, Н. М. Пархоменко, Р. Б. Тополевського, Л. Б. Тіунової, проте найменш дослідженими з позицій загальної теорії права залишаються питання структурного зрізу системи джерел права в цілому та Україні зокрема.

Метою статті є загальнотеоретична характеристика структури системи джерел права України, виявлення основних її ознак та зрізів, що є необхідним для правотворчої практики.

Якщо трактувати систему джерел права як комплекс взаємопов'язаних та взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, які об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах і утворюють нормативно-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання у будь-якому суспільстві [1, с. 163], то безсумнівним

є те, що її первинним елементом можуть бути лише нормативно-правові приписи, сукупність яких утворює внутрішню будову (структуру) такої системи.

Як відомо, структура — це внутрішня будова, порядок розміщення елементів у системі. Але при цьому слід розрізняти поняття “склад” (сукупність елементів) та “структура” (внутрішня організація системи).

Філософи під структурою розуміють “спосіб поєднання і взаємозв’язку частин у цілому” [2, с. 45], визначену впорядкованість певних взаємозв’язків та взаємодій предметів, явищ, процесів [3, с. 10]. Зміст більшості понять “структура” розкриваються через зв’язки та відносини [4, с. 18]. А відтак структура трактується як сукупність стійких взаємозв’язків, що забезпечують цілісність об’єкта, збереження основних властивостей при різноманітних внутрішніх і зовнішніх змінах [5, с. 14].

Деякі автори визначають структуру як стійку єдність елементів, їх відносин та цілісності системи або як сукупність (склад) елементів та постійних зв’язків між ними [6, с. 7; 7, с. 145], як організацію елементів, взаємозв’язок складових частин цілого [8, с. 432]. Усе це дає підставу робити висновки, що структура — це елементи та стійкі зв’язки між ними, що утворюють цілісне явище, тобто систему [9, с. 49].

Система ж стає цілим лише за умови, що її елементи є структурно взаємопов’язані. Та й зв’язок трактується як спосіб взаємодії, взаємозалежності елементів. Взаємодія ж елементів є умовою виникнення, функціонування, зміни та розвитку системи.

У юридичній літературі термін “структура” використовується доволі часто. Так, у загальній теорії права поняття “структура” застосовується для аналізу внутрішньої будови правосвідомості, системи права, системи законодавства, системи джерел права, норми права, правової системи та інше. Так, наприклад, структура системи права трактується як зумовлена станом та характером суспільних відносин внутрішня будова системи права, яка виражає єдність, узгодженість норм та принципів права, а також їх групування в інститути, галузі та інші системні утворення [1, с. 156].

Під структурою системи джерел права розуміють її внутрішню форму, характер побудови якої залежить від природи і закономірностей її розвитку [10, с. 61–62].

У юридичній літературі існує також думка, що структура системи джерел права створюється з певного зв’язку між її різновидами — окремими підсистемами нормативно-правових актів, нормативно-правових договорів, правових прецедентів тощо, які, у свою чергу, також можуть утворювати системи, наприклад, підсистема нормативно-правових актів утворюється із системи законодавства та системи підзаконних нормативно-правових актів [11, с. 192].

На можливість існування в межах системи джерел права підсистем: нормативно-актної, договірної, прецедентної, звичаєвої — вказують й інші автори [12].

На думку Р. Б. Тополевського, структура джерел права — це спосіб зв’язку між її елементами. Він у межах системи виділяє горизонтальну, вертикальну та адміністративно-територіальну структуру [13].

У юридичній літературі висловлюються й інші позиції щодо горизонтального, вертикального, змішаного та іншого характеру системи джерел права. Це є підтвердженням того, що система джерел права є поліструктурним утворенням, у якому первинними елементами є нормативно-правові приписи, що взаємопов’язані та взаємоузгоджені. Приписи об’єднуються у нормативно-правові інститути, галузі та інші системні утворення й об’єктивуються назовні через відповідні форми права.

Все це є свідченням того, що система джерел права є складним утворенням, стійкість та цілісність якого забезпечує належна внутрішня її організація (структура).

Групування нормативно-правових приписів у межах структури здійснюється за різними критеріями; предметом та методом правового регулювання (галузевий зріз); зовнішніми формами права (джерельний зріз); юридичною силою (субординаційний, ієрархічний зріз); державним устроєм (рівневий зріз) тощо.

Це і є підтвердженням складності та поліструктурності системи джерел права, а також її цілісності завдяки стійкості зв’язків між елементами, частинами та іншими системними утвореннями.

Отже, важливими властивостями структури системи джерел права є наявність стійких елементів, частин чи інших системних утворень; наявність постійних зв'язків між ними, які забезпечують цілісність системи; наявність взаємоузгодженості нормативно-правових приписів та інших системних утворень (структурна впорядкованість); інтегративність (взаємодія системних утворень); динамічність (можливість зміни, появи нових компонентів); спрямованість на досягнення такої мети, як належне правове регулювання; наявність системних утворень, які є доцільними та необхідними.

Отже, структура системи джерел права — це внутрішня її будова, яка відображає взаємоузгодженість та взаємодію нормативно-правових приписів у межах нормативно-правових інститутів, галузей, інших системних утворень, а також їх групування в підсистеми, що забезпечує цілісність системи в цілому з метою належного правового регулювання. Якщо аналізувати сучасну вітчизняну систему джерел права з позицій вищезгаданого поняття “структура системи джерел права”, то в ній можна виокремити нормативно-актну та нормативно-договірну підсистеми.

Звичайно, до системи джерел права України входять нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, принципи права та правові звичаї. Обговорюється питання про можливість використання правових судових прецедентів. Водночас слід зазначити, що правові звичаї та принципи права, як правило, об'єктивуються назовні у нормативно-правових актах чи договорах, а відтак власної підсистеми не утворюють. Найскладнішою є підсистема нормативно-актна, яка складається із системи законів та системи підзаконних актів. Нормативно-договірна підсистема складається із міжнародних та колективних договорів.

У той же час і донині відсутня чіткість у взаємодії між приписами у межах підсистем законів, підзаконних актів та їх взаємоузгодженості у системі нормативно-правових актів, у межах підсистем міжнародних чи колективних договорів, а також між нормативно-актною та нормативно-договірною системами.

На жаль, у проекті Закону України “Про нормативно-правові акти” ці питання не знайшли належного розв'язання. Цей проект не охоплює всі форми об'єктивації нормативно-правових приписів та не розкриває їх взаємодії у системі. Так, у ст. 6 проекту Закону України “Про нормативно-правові акти” вказано види нормативно-правових актів: закони (Конституція, кодекси, закони України) та підзаконні акти (постанови Верховної Ради України; укази Президента України; постанови Кабінету Міністрів України; накази, розпорядження, рішення міністрів та інших центральних органів виконавчої влади, накази їх територіальних органів; накази, постанови, розпорядження інших органів державної влади, які відповідно до законодавства є суб'єктами нормотворення; постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим; постанови Ради Міністрів Автономної Республіки Крим; накази міністрів та інших республіканських органів виконавчої влади Автономної Республіки Крим; розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, рішення місцевих референдумів; рішення місцевих рад та їх виконавчих органів; розпорядження сільських, селищних, міських голів, голів районних у містах, районних, обласних рад).

Складовою класифікації нормативно-правових актів можуть бути правила, порядок, регламент, статут, положення, інструкція, які мають однакову юридичну силу з нормативно-правовими актами, що їх затверджують [14]. Щоправда, положення щодо нормативно-правових актів Автономної Республіки Крим уже підлягають перегляду.

Окрім цього, у ст.ст. 7, 8 фіксуються положення про юридичну силу нормативно-правового акта та міжнародних договорів, а також ієрархію нормативно-правових актів. Проте ці положення не дають знання про систему нормативно-правових актів чи системи джерел права України. Вони не розкривають всіх аспектів взаємодії джерел права і лише частково дають відповідь на запитання про вертикальну будову системи нормативно-правових актів України та їх взаємодію з міжнародними договорами. І це не дивно, адже у проекті і дотепер використовується поняття “законодавство України”, зміст

якого розкривається через систему нормативно-правових актів, що утворена на ієрархічній основі та їх взаємодію з міжнародними договорами України, хоча у проєкті водночас подається і поняття “система нормативно-правових актів” як взаємопов’язаність нормативно-правових актів, яка ієрархічно структурована від актів вищої юридичної сили до актів нижчої юридичної сили та взаємозалежна між актами однакової юридичної сили [14].

Усе це свідчить про необхідність зміни предмета цього закону: сьогодні мова вже повинна вестися про систему джерел права України, до складу якої входять нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові звичаї, принципи права. А відтак є потреба вести мову і про підсистеми у її структурі та про її галузевий (інституційний), ієрархічний, джерельний та інші зрізи, а не лише про ієрархію нормативно-правових актів та їх взаємодію з міжнародними договорами. При цьому слід врахувати, що система джерел права України є динамічною, рухливою та нестабільною. У ній з’являються нові джерела права як зараз, так і в майбутньому. Сьогодні вона формується під впливом міжнародних правових стандартів та інших зовнішніх чинників і може набувати відповідних особливостей. У той же час у системі джерел права України збільшується питома вага міжнародних договорів; зростає кількість законів, підзаконних актів, що спричиняє інфляцію нормативно-правових приписів. Окрім цього, в Україні відсутні чіткі нормативні положення щодо реалізації принципів права та правових звичаїв.

Усе це негативно впливає на збалансованість системи, стійкість її структури. А нестійка структура не може забезпечувати цілісність системи джерел права.

Теоретичний аналіз структури системи джерел права свідчить, як у вітчизняній юридичній літературі, так і правотворчій практиці і до сьогодні спостерігається використання поняття “системи законодавства”, яке вже не відповідає сучасним реаліям і не дозволяє сформувати чіткі уявлення про стійку та ефективну внутрішню будову системи нормативно-правової регламентації. Лише в деяких спеціальних дослідженнях висвітлюються питання юридичної природи внутрішньої організації системи джерел права України, а також деякі проблеми її формування чи структуризації. А це важливо та необхідно для розвитку вітчизняної правотворчої практики, адже в Україні і донині відсутнє законодавче закріплення поняття “система джерел права України”, типів зв’язків у межах її структури. Як бачимо, що ці та інші положення слід було б закріпити у Законі України “Про систему джерел права України”, внести відповідні зміни і до Конституції України. Водночас типові особливості структури системи джерел права України потребують подальшого наукового дослідження.

Список використаних джерел

1. *Луць, Л. А.* Загальна теорія держави та права [Текст] : навч.-метод. посіб. [за кредитно-модульною системою] / Л. А. Луць. — К. : Атіка, 2008. — 412 с.
2. *Вальт, Л. О.* Соотношение структуры и элементов [Текст] / Л. О. Вальт // Вопросы философии. — 1963. — № 5. — С. 44–53.
3. *Афанасьев, В. Г.* Научное управление обществом: (Опыт системного исследования) [Текст] / В. Г. Афанасьев. — М. : Политиздат, 1973. — 392 с.
4. *Протасов, В. Н.* Что и как регулирует право [Текст] / В. Н. Протасов. — М. : Юристъ, 1995. — 96 с.
5. *Тиунова, Л. Б.* Системные связи правовой действительности: Методология и теория [Текст] / Л. Б. Тиунова ; Санкт-Петербургский государственный университет. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 1991. — 136 с.
6. *Полостинская, Н. Н.* Системный подход в экономико-математическом моделировании [Текст] : учебн. пособ. / Н. Н. Полостинская, Ю. А. Полостинский. — СПб. : Изд-во СПб ГУ ЭФ, 1999. — 74 с.
7. *Спицнадель, В. Н.* Основы системного анализа [Текст] : учебн. пособ. / В. Н. Спицнадель. — СПб. : Бизнес-пресса, 2000. — 326 с.

8. Новий тлумачний словник української мови [Текст] : у 4-х т. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. — К. : АКОНІТ, 1998. — Т. 4. — 941 с.
9. Луць, Л. А. Категорії системного аналізу — методологічні основи дослідження правової системи [Текст] / Л. А. Луць // Вісник Львівського університету. Серія юридична. — 2001. — Вип. 36 — С. 47–53.
10. Вступ до теорії правових систем [Текст] / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — К. : Юридична думка, 2006. — 432 с.
11. Пархоменко, Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології [Текст] : монограф. / Н. М. Пархоменко. — К. : Юридична думка, 2008. — 336 с.
12. Кармазіна, К. Ю. Закон “Про систему джерел права України”: актуальність та перспективи / К. Ю. Кармазіна // Вісник Одеського національного університету. — Одеса : Астропринт, 2008. — Том 13, Вип. 9: Сер. “Правознавство”. — С. 101–106 [Електронний ресурс] Електронний архів-депозитарій Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. — URL : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/467>.
13. Тополевський, Р. Б. Системні зв'язки юридичних джерел права [Текст] : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень” / Р. Б. Тополевський. — Х., 2004. — 18 с.
14. Про нормативно-правові акти : проект Закону України, зареєстр. за № 7409 від 01.12.2010 р. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. — URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=7409&skl=7.

*Рекомендовано до друку кафедрою теорії та філософії права
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 10 березня 2014 року)*

Надійшла до редакції 04.07.2014

Хомюк Н. С. Структура системы источников права Украины: теоретические и практические вопросы

Осуществляется общетеоретическая характеристика системы источников права Украины, ее внутренней организации. Устанавливается юридическая природа структуры источников права, открываются ее отраслевой, иерархический и исходный срезы, соответствующие типы связей в рамках как системных образований, так и подсистем. Формулируется понятие “структура системы источников права”. Анализируется структура системы источников права Украины через иерархический, исходный и отраслевой срезы, что позволяет сделать выводы о современном состоянии внутреннего строения отечественной системы источников права Украины, выяснит проблемные вопросы, особенно в контексте формализации ряда положений, необходимых для обеспечения эффективности системы источников права в действующем законодательстве. Анализируется законодательство Украины, а также проект Закона Украины “О нормативно-правовых актах”, что позволяет сделать выводы о необходимости принятия специального Закона “О системе источников права Украины”, в котором были бы отражены понятие “система источников права”, типичные связи между подсистемами, основные параметры ее структуры. Нашли отражение важные для юридической науки проблемы, решены ряд теоретических и практических задач.

Ключевые слова: источник права, система источников права Украины, законодательство.

Khomiuk, N. S. Structure of the System of Sources of Law of Ukraine: Theoretical and Practical Issues

The article establishes general theoretical description of the system of sources of law of Ukraine and its internal organization. It has been established legal structure of the sources of law and found its branch, hierarchical and source structure sections, appropriate types of links within both system entities and subsystems. In addition the concept 'structure of the sources of law' is formulated. The article also analyses the structure of sources of law in Ukraine through the branch, hierarchical and source structure sections, that allowed to make conclusions about the current state of the internal structure of the national system of sources of law of Ukraine and identify its problem areas, especially in the context of formalizing a number of provisions which are necessary to ensure the effectiveness of the system of sources of law in the legal framework. Besides that the legislation of Ukraine and the Law of Ukraine 'About Normative Acts' have been analysed, that allowed to make conclusions on the need for a special law 'About the system of sources of law of Ukraine', which would reflect the concept of the system of sources of law, typical links between the subsystems and basic parameters of its structure. It has been found and solved a number of important theoretical and practical problems in legal science.

Keywords: source of law, the system of sources of law of Ukraine, legislation.

